

Kóbori Sarolta

Idő, tér, szépség az életben és a művészetben

Ruy Guerra életéről és filmjeiről mesél

(2015. január 1. Rio de Janeiro, Brazília)

Az *Os Cafajestes* című, 1962-es brazil alkotásban a filmművészet egyik legszebb képsorát láthatjuk a kiszolgáltatottságról. A szépség: Norma Bengell gyönyörű testének és arcának látványa a riói tengerparton. A kiszolgáltatottság pedig a lány reménytelen helyzete: a bizalmát kijátszó cafajeste, szoknyavadász csaló ellopja ruháit és társával zsarolásra alkalmas fotókat készít róla. Hosszú perceken át nézzük, ahogyan a magát rejteni próbáló, össze-összecsukló, majd a homokban forgó női test körül forgunk, indiánhurrogás és motorbögés zajával tovább ingerelve a nyugtalan látványt. A brazil filmtörténet első teljesen meztelen női szereplőjét mutató jelenet nem váltotta be a könnyed szórakozásra váró nézők igényeit, éppen ellenkezőleg. E felejthetetlen képsorral pedig a rendező beírta magát a filmművészet legnagyobbikái közé.

OS CAFAJESTES

uma produção MAGNUS FILMES LTDA.

NORMA BENGUEL - JECE VALADÃO - DANIEL FILHO

LUCY CARVALHO part.especial GLAUCE ROCHA

argumento MIGUEL TORRES e RUY GUERRA música Luis Bonfá

fotografia TONY RABATONI direção RUY GUERRA

A Cinema Novo első filmjének rendezője, a brazil filmművészet ikonikus figurája, Ruy Guerra saját lakásában ad interjút. Laranjeiras felső és középosztály lakta kerületében sem az utca, sem az épület, sem a lakás nem luxusba illő. *„Ha nagy örökségem lett volna, még ma is az Os Cafajestes előkészületein dolgoznék. A nagy örökség megnehezíti a munkát, lustává tesz. A lányaimra sem hagyok sokat. Elsősorban a szeretetemet és a tudásomat.”* Kisebbik lánya, Dandara Guerra színésznő, kétgyermekes családanya egy huszonéves külsejével, jön éppen látogatni édesapját. Közvetlenül beszélget velünk és egy kis kotyogós kávéfőzőből kínálja a kávé.

Ruy (a brazilok minden hírességet keresztneveükön hívnak) nyolcvannégy éves kora ellenére is aktív. Brazília egy neves intézményében, az *Instituto Brasileiro de Audiovisual* (Brazil Audiovizuális Intézet) filmes iskolájában, az *Escola de Cinema Darcy Ribeiro*-ban tanít. Egykori tanítványa, Szabó Ágnes révén sikerül az interjú megszervezése. Nagy valószínűséggel ennek köszönhető a fogadtatás: diáklányokat hívott látogatóba, akiknek órát ad. Ruy Guerra leül, rágyújt szivarjára és mesélni kezd. Igazi mesemondó, nem véletlenül készült eredetileg írónak. Hallgatósága elé meg tudja eleveníteni Mozambik gyarmati éveit éppúgy, mint első filmjének filmforgatási nehézségeit. Három órán át tart az előadás, de még hosszan elhallgatnám. Csak az ebédidő és az illem vesz rá arra, hogy elbúcsúzzam. Megnyugtat, hamarosan São Paulóba repül, és újra találkozunk. Addig is olvasnom kell sokat a könyvből, amit kölcsönadott – Tanár úr, miután sok portugál kiejtésbeli hibámat is kijavította, még házi feladatot is ad nekem.

Ruy Alexandre Guerra Coelho Pereira 1931-ben, Mozambikban született és 16 éves koráig ott is élt. Lisszabonban fejezte be a középiskolát, majd 1952-ben Párizsban, az IDHEC-ben végezte filmes tanulmányait. Brazíliában, Mozambikban, Kubában és Mexikóban is forgatott. Így az első kérdés magától értetődő, a többire pedig már nincs is semmi szükség.

- Több helyen élt már a világban, miért pont Brazíliát választotta lakhelyéül?

Mesélek Mozambik történetéről, hogy érthető legyen a döntésem. Volt nekem egy fekete dadám, fekete anyukám, ami oly természetes abban a világban. Úgy szeretett, mintha a fia lettem volna. Megházasodott, születtek saját gyerekei, de mindig, egészen nyolcvan éves koráig dolgozott a családnak. Ennek ellenére soha sem engedte meg, hogy mások előtt puszt adjak az arcára. Már nagyon korán, gyermekként éreztem az igazságtalanságot, melyben az országom élt. A világ gyarmatbirodalmai közül a portugál tartotta fent magát leghosszabban, így Mozambik Salazar diktatúrája alatt szenvedett. A portugál vezetés számára a gyarmatokon élők csupán másodrendű portugáloknak számítottak, nem kaptak lehetőséget arra, hogy politikai vezetőkké váljanak. Így akarták már csírájában elfojtani annak esélyét, hogy egy gyarmati portugál, pozíciót szerezve, esetleg változtat a rendszeren. A gyarmatokra rendőrséget

küldtek, mely nem volt semmiben sem jobb az SS-nél. Az ipari fejlődést ellehetetlenítették, a mozambiki feketéket emberkereskedelem-szerűen adták át a mai Dél-afrikai Köztársaságba dolgozni, míg a helyi bányákat feltáratlanul hagyták. Engem többször lecsuktak írásaim miatt, mert már nagyon korán megértettem a rendszer igazságtalanságát és erről írtam rövid esszéket. Írtam például Rosáról, a fekete nőről, aki egy fehér fiút nevel és gyermekeként szereti, így mikor a fiú felnőtt, nagyon hiányzik neki. A rendőrség, a cenzúra nem nézte ezt jól szemmel, hogyan lehetséges, egy fekete nő fehéret szeressen fiaként. Amikor lehetett, lázadni próbáltam. Egy diktatúrában ugyanis vagy elfogadod a helyzetet, vagy lázadsz.

Fiataként azt képzeljük, egy ország politikai helyzete örökérvényű. Nem láttam esélyt arra, hogy a portugál diktatúra véget ér egy napon Mozambikban. Szinte egy emberöltő el is telt, mire végül, 1975-ben szabad országgá vált, vagyis én már 45 éves lettem volna akkor. Mozambik azóta is a világ egyik legszegényebb országa, nincsen lehetőség filmipar kialakítására. Én próbálkoztam, de a hatalmas szegénység miatt óriásiak a nehézségek. (*Ruy Guerra forgatta az ország első nagyjátékfilmjét 1980-ban és megalapította a Nemzeti Filmarchívumot. – K.S.*) Tudtam, hogy nem fogok Mozambikban élni. Nem is lett volna lehetőség továbbtanulásra, a portugál fiatalok mind vagy Lisszabonban, vagy a mai Dél-afrikai Köztársaságban tanultak. Meg kellett volna tanulnom angolul, így inkább Portugáliát választottam.

Os Fuzis (1964)

Os Fuzis (1964)

Számomra, a generációm számára Portugália az elnyomó országot jelentette. Apámnak viszont annyira hiányzott, még cseresznyefát, barackfát, mandulafát is próbált ültetni, semmi sikerrel. Én soha nem láttam még cseresznyefát, nem érintett meg apám szenvedélye. Ma már persze imádom a cseresznyét, egy különleges, egzotikus gyümölcs a számomra. A portugál irodalmat is idegenkedve olvastuk, sem a társadalmi berendezkedés, sem a tájleírások nem álltak hozzánk közel. Nem úgy a brazil irodalom! Ugyanaz a fülledt meleg, a gyümölcsök, a jaca, mangó, ananász! A négerek jelenléte és a karnevál! A természet Mozambikban is varázslatos. Április elsején, a hazugok napján így viccelnek az emberek: Egy elefánt átjött úszva az öböl túlszárjáról! A brazil zene és irodalom lázában égtünk. Mozambik egy kis Brazíliának tűnt a számunkra.

Brazil filmes magazinokat olvastunk és én mindenáron író akartam lenni. Az *Itinerárió* című kulturális, ellenzéki újságban, ahol álnéven publikáltam, nekem adták a filmkritika rovatot, így kerültem közel a filmekhez. Számomra akkoriban ez csak lehetőséget jelentett az írásra. Nem tudtam volna mint író megélni, de újságíró sem akartam lenni. Az én utam a fikció, bár nem hiszem, hogy létezik igazi különbség a fikció és a dokumentumfilm között. A fő eltérés a dramaturgiai felépítés. Filmjeimben is használok dokumentarista részeket, van erre példa az *Os Cafajestes*-ben és az *Os Fuzis*-ban is.

Lisszabonban befejeztem a középiskolát és már tudtam, hogy filmet szeretnék forgatni. Három lehetőség merült fel: a Cinecitta Rómában, de az olaszok a külföldieket csak asszisztensnek osztották be akkoriban. Lotzban meg kellett volna tanulnom lengyelül és a kurzus is hosszú éveken át tartott. Így döntöttem inkább Párizs mellett.

- Lett volna kedve Párizsban letelepedni?

Sosem szerettem ott élni, máig nem kedvelem Párizst. Ez ritka dolog, általában az emberek megőrülnek Párizsért, nálam inkább ellenkezőleg, csak munka miatt utazom oda. Természetesen élvezem a kulturális életet, a muzikát és a könyvesboltokat. Hiába mondogatta az akkori francia barátnőm, hogy majd beleszeretek Párizsba, ez sosem történt meg. Szeretnék többet utazni, megismerni a világot, de csak a munka miatt éltem például egy évig Görögországban. Sajnos csak ritkán tudok turistaként utazni, így Kelet-Európát sem ismerem még.

- Könnyen beilleszkedett Brazíliában? A brazilok híresek vendégszeretetükről...

Nekem nehéz volt portugálnak lenni Brazíliában, hiszen a sztereotípiák szerint a portugálok egyszerűek, műveletlenek, bugyuták. Minden viccbe lenéznek őket, hiszen Salazar diktatúrája alatt a portugál emigránsok valóban az egyszerű emberek közül kerültek ki. Nem mondhattam, hogy nem vagyok portugál, mert azt hitték volna, a lehányás elöl menekülök. „Nem vagyok portugál” egy semleges információ a világban, míg itt Brazíliában azt jelenti „Intelligens vagyok”. Mindig azt mondtam inkább, én mozambiki vagyok. Az *Os Cafajestes* sikere nemzeti szinten akkora volt, mint ma a *Tropa de Elite*-nek. Hihetetlen volt, hogy egy portugál érte el ezt a sikert és nem egy brazil. Még cikk is született, ami ezt a képtelen helyzetet magyarázta el, egy portugál is képes okos lenni.

- Az *Os Cafajestes* sikere megkönnyítette a beilleszkedést?

Az *Os Cafajestes* volt az első Cinema Novo-hoz kapcsolható film. Ely Azero filmkritikus használta először a Cinema Novo elnevezést. A viták, kerekasztal-beszélgetések során a cél világos volt: művészi, intellektuális filmet akartunk készíteni: teljesen mást, mint a korban sikeres chanchadák (brazil musical). Nem azt mondom, hogy nem szabad chanchadának készülniük, ellenkezőleg, az is kell, és igenis van értéke. De abban az időben a chanchadák léte megakadályozta bármi más születését. Az *Os Cafajestes* pontosan azért készült, hogy megtörje a chanchadák uralmát. Mikor végre valaki csinált egy más filmet, sokkoló volt számukra, hogy nem egy brazil, hanem egy külföldi, sőt, még rosszabb, egy portugál vitte ezt végbe. Máig érzem ezt, a tény, hogy nem brazil vagyok, a háttérbe szorítja alkotásaimat. Ha ki lehet hagyni a nevet, akkor ki is hagyják.

Képek az *Os Cafajestes* (1962) c. filmből

Egy mozgalom nem hasonlítható egy százméteres futóversenyhez. Nincsen konkrét kiindulópontja, hanem sok körülménytől függő hosszú folyamat. Nem azt állítom, hogy velem kezdődik a Cinema Novo, hiszen egy történelmi, politikai, kulturális helyzet tette lehetővé, hogy ezt a filmet megcsinálhattam. De az első film glóriáját nem viheti el egy külföldi. A Cinema Novo fő helyszíne a *nordeste sertão* (északkelet száraz területei), a három legfontosabb film (*Os Fuzis, Vidas Secas, Deus e o Diabo na Terra do Sol*) ott játszódik. Minél lejjebb megyünk a társadalmi rétegekben, a társadalmi különbségek annál élesebben látszódnak. Az *Os Cafajestes* viszont városban játszódik, és a középosztályról szól, mint a *São Paulo, S.A. (Luís Sergio Person, 1965.-K.S.)* A Cinema Novo városban játszódó filmjei inkább São Paulóban, mint Rióban játszódnak.

- Megérkezett Rio de Janeiró-ba és külföldiként a város egyik legtipikusabb jelenségéről mesél, a cariocáról, a rióiakról és a jeitinho brasileirokról, a brazil ügyeskedésről. Meséljen a film előkészületeiről! Hogyan merült fel a téma?

Minimális költségvetésből készült a film. A főszereplő Jece Valadão segített az anyagiak megteremtésében, mindenki beszállt egy kevéssel. Miguel Torresszel (*a fiatal író autóbalesetben elhunyt Ruy második filmjének előkészületei közben – K.S.*) írtuk közösen a forgatókönyvet. Miguel teljesen a rióiak ellentéte, egy zárkózott bahiai, egy anti-carioca. De a rióiak beszédstílusát, szófordulatait ő tette hozzá. Brazíliába érkezésemkor először Amazóniában akartam forgatni, de az nem sikerült. Itt Rióban is már tudtam, nagyon nehéz lesz véghezvinni egy film létrehozását. Így el kellett dönteni, hogyan dolgozunk és ez alapján írtuk a forgatókönyvet. Csak külső felvételeket készíthettünk, nem volt pénzünk egy belső teret jól megvilágítani. Kevés szereplővel kellett dolgozunk. A strandon sok jelenet van, hiszen ott teljes a demokrácia, nincsen társadalmi státusz, csak a fedetlen tested van ott. A test szépsége a döntő, és nem az, kinek mennyi pénze van. A strandon a favela-lakó több nőt tud meghódítani, mint egy arab herceg, mert nem a pénz számít.

A témával kapcsolatban fontos volt, hogy társadalmi rétegek konfliktusa megjelenjen, így egy bankár lányát zsarolja a két fiatal. A nők kihasználását, testük tárgyának kezelését is be akartam mutatni. Határozott célunk volt, hogy a film mindenki figyelmét felhívja és semmi sem olyan figyelemfelkeltő, mint egy szép meztelen nő. Ezt a jelenetet úgy kellett megvágni, sok apró vágással, hogy a cenzúra ne tudja az egészet kivágni, lehessen velük alkudozni. Itt egy kicsit kevesebb hátsó, ott kevesebb mell, de a jelenet maga benne maradhatott. Az operatőri munkában nagyon magas színvonalat akartam képviselni, hiszen a chanchadak a korban pocsék minőségűek voltak. Az *Os Cafajestes* filmnyelvi megoldásai kísérleti filmnek számítottak akkoriban. A dramaturgia a klasszikus elbeszélési módnak hátat fordított. A film legerősebb jelenete, Norma Bengell a strandon meztelenül, a film legelején van elsütve. Mindenki ámul, hogy egy meztelen nőt láthat, de én zene nélkül, csak a motor böngő hangjával és a férfiak kiabálásával, a rengeteg apró vágással és mindezek hosszú

kitartásával kizökkentettem őket a bámulásból. A Cabo Frio-i erődben játszódó jelenet hemzseg a dramaturgiai, vágási „hibáktól”, szándékosan. Legyen provokatív értéke, és nem kell szerethetőnek lennie, ez volt a cél. Igazi bomba lett belőle, be akarták tiltani, az egyház felháborodott. Két nap alatt be is hozta a rá fordított pénzt.

- Mit emelne ki az Önre ható művészi alkotások közül?

A legnagyobb hatású könyv, amit az elmúlt 20 évben olvastam, Szamosi Géza *Idő és Tér* című könyve. Nagyon nehezen szerezhető be, de két példányom van és így az egyiket neked kölcsönadom. Nézd csak meg, bárhova utazom, beleírom a dátumot és a helyszínt, így látod, ezt a fejezetet már négyszer elolvastam. Ez a könyv van a legnagyobb hatással rám mostanában. A tér és az idő kapcsolatát követi végén a művészetek, főleg a zene segítségével. Mondd csak meg nekem, mi írja le az időt? nem tudod, ugye... a zenei kotta, semmi más, és ezt az igényt a zene leírása teremtette meg.

Ruy Guerra Szamosi Géza könyvével - fotó: Kóbori Sarolta

- Az *Os Cafajestes*re mely filmélményei hatottak?

Akkoriban a Nouvelle Vague-at akartam követni. Párizsban sok időt töltöttem filmkritikusok, a *Cahiers do Cinema* és a *Positif* írói között. A *Cahiers*nek több időszaka volt, akkor inkább jobboldalinak neveztem volna, így inkább a *Positif*, baloldali lap mellett álltam. Közeli láthattam az új mozi körüli vitákat. Ezt akartam megvalósítani, és sikerült is, ezért mondják, a Nouvelle Vague nyelvezetét használtam. Az egyik híres brazil avantgárd rendező, Julio Bressane, aki rajong az *Os Cafajestes*ért, szerint én hoztam a modernitást Brazíliába. Valóban olyan technikai megoldásokat használtam, amik nem léteztek akkoriban Brazíliában.

- Hogyan került a tanári pályára? Meséljen a tapasztalatairól!

1964-ben hívtak meg először workshopot tartani, de a katonai puccs miatt félbeszakadt az oktatás. Majd 1990-től Brazíliavárosban, a fesztivál ideje alatt tartottam előadásokat. Akkora sikere volt, hogy azóta is mindig hívnak. Három-öt napos előadások ezek, néha kettőtől hétig megállás nélkül. Megkértek filmes kurzusok létrehozására is, hármat alapítottam: először az *Estácio de Sá* Egyetemen, majd kilenc éven át a *Gamma Filho* Egyetemen, most pedig a *Darcy Ribeiro*-ban tanítok. Szeretem átadni a tapasztalatomat és az elbeszélésmódtól a teljes forgatókönyvíráson át a rendezésig ívelő kurzusokat tartok. Húsz éve tanítok, de még mindig készülök az órákra és így folyton újdonságokat tanulok. Aki filmes családban született, érthető, hogy ezt a pályát választja. Aki látja édesapját csótányokat vizsgálni, annak érdekes lesz csótányokkal foglalkozni. Én különben utálok a csótányokat, annyira, rá se tudok lépni! De általában a filmes szakmától minden szülő óva inti a fiát, nem értem így, hogyan lehetséges, van olyan diák, aki maga sem tudja, mi nek van ott. Nem írnak házi feladatot, nem olvassák el, amit feladok. Néha megkérdezem, van itt olyan, akit kényszerítenek, hogy itt legyen? A külföldiek, angolok, franciák, portugálok vagy akár más államból érkező brazilok sokkal helyesebben írnak, mint a rióiak 30%-a. A Maranhãóból, Rio Grande de Norte-ből érkező diákok sokkal többet dolgoznak, mint a rióiak. Sajnos itt nagyon rossz a közoktatás. A carioca azt hiszi, nem buktatom meg, csak mert barátilag beültünk valahova együtt, és nagyot téved, megbuktatom.

- Mitől brazil a brazil film, hol válik igazán sajátossá?

A brazil filmművészet története során a brazil realitás nem volt fontos szempont. A chanchadák csupán a népszerűséget hajszolták. Az egyetlen nagy filmgyár, a Vera Cruz bár brazil témát mutatott be, de európai modelleket követett, a szegényeket a gazdagok atyáskodói szempontjából mutatta be. Ezzel szemben a Cinema Novo a valódi problémákat akarta feltárni, ehhez pedig olyan nyelvezetet keresett, ami illik mondanivalójához. A téma új, így a formának is annak kell lennie, nem követhetett már ismert sémát.

Amit ismertünk, amihez a közönség hozzá volt szokva, az nem illett a témánkhoz. A klasszikus elbeszélésben megfogod a mondanivalót és a szabályok szerint elmeséled. Egy „rendes” forgatókönyvben, ha a tizedik oldalig nincsen fordulat, akkor az egy rossz forgatókönyv. A diákjaimnak megtanítom, mi a szabály, majd megkérem, rúgják fel azt. A filmművészet története a szófogadatlan rendezők története, ezt mutatom meg a tanítványaimnak. Lázadozat kell nevelnünk. Az a mód, ahogyan látod a múltat határozza meg, hogyan építed a jövőt. A múlt ismerete nélkül nem tudsz semmit létrehozni. Martin Scorsese beismerten imádja a Cinema Novot és sokat merített belőle, a brazil film akkoriban megrengette a filmes világot. Koszos, artikulálatlan, rosszul gyártott filmeket csináltunk és a filmkritikusok mondták nekem: „akár jól is csináljátok néha, de rosszul vágjátok meg”. Ez másfajta esztétika adta a Cinema Novo erejét.

Ruy Guerra 84 évesen is tele van tervekkel: „Amint befejeztem a rendezést, már más munkán dolgozom. Nem akarok még a premierre sem elmenni. Profi cég intézi a film bemutatását, nincs nekem ott dolgom. Kérnek, segítsék filmjeim restaurálásán. Csinálja meg más, nekem ott a munkám már véget ért.”

- Máshogyan mesél egy férfi vagy egy női rendező? Létezik női film? Az egyenjogúságért folytatott harcban az egyetem falán ezt a felhívást olvashattam: Nem erőszakolhatsz meg a tekintetteddel! Mi a véleménye erről?

Nem hiszem, hogy létezik női vagy férfi esztétika. Megnézek egy filmet, nem a filmnyelve alapján tudom eldönteni, hogy vajon férfi vagy nő rendezte-e. Viszont valóban van különbség a tematika között, de ez is társadalmi elvárás. Mikor egy folyamat során a nők több lehetőséget nyernek, ahogyan minden új mozgalommal ez előfordul, egy ideig átbillenek a ló túloldalára. A taktika lényege, a cél, hogy a nők egyenjogúak legyenek. A taktikán belüli stratégiai lépés, hogy egy ideig így több hangot kapnak, mint eddig. Ez nem egy önmagában való érték, hogy valami női vagy férfi. Mi a női esztétika? Vajon tudjuk, hogy milyen a férfi esztétika? Ez csak most fontos, amíg a nők is kivívják egyenjogúságukat. Ez szépen ki fog egyenlítődni és hétköznapivá válik. Jó példa erre Hedy Lamarr! Gyönyörű színésznő, és zseniális feltaláló! Én egyet mondok csak: Viva a diferenca! Éljen a különbség!

Nem kérdezem magánéletről, hiszen a bulvárlapok rengeteget foglalkoztak vele: első felesége, Leila Diniz volt az első brazil színésznő, aki áldott állapotban, de fürdőruhában hagyta magát fényképezni és a brazil nők egyenjogúságáért folytatott harc szimbolikus figurájává vált. Lányuk, az azóta szinten filmes karriert választó Janaína Diniz Guerra még egyéves sem volt, mikor a színésznő repülőgép szerencsétlenségben meghalt. Második felesége, a népszerű énekesnő-színésznő, Claudia Ohana szintén egy kislánnyal ajándékozta meg, kivel volt szerencsénk megismerkedni.

„A lányaim például hálálkodnak nekem, pedig nincsen miért. Én egy egoista ember vagyok, nem áldoztam fel semmit a lányaimért. Ők adnak nekem, nekem kell hálásnak lennem, csak az adósságomat törlesztem feléjük egy életen át. Csupán azt tettem, ami nekem örömet okozott. Mit adnak nekem? A jelenlétüket.

Danara mosolyogva hagyja, hogy apja dicsérje: „A lányom gyönyörű! De nem ám az arca! Az csak a burok. Ami benne van, az a gyönyörű.”

O Veneno da Madrugada (2005)

UM FILME DE RUY GUERRA

OS DEUSES E OS MORTOS

NORMA BENGELL

OTHON BASTOS

RUI POLANAH

ITALA NANDI

NELSON XAVIER

JORGE

CHAYA

FRED
KLEEMANN

VERA
BOCAIUVA

VINICIUS
SALVATORE

MARA RUBIA

MONSUETO

E DINA SFAT

FOTOGRAFIA E CAMERA

DIB LUTFI

MILTON NACIMENTO ^{MÚSICA}

EASTMANCOLOR